

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАХОДІВ БОРОТЬБИ З УХИЛЕННЯМ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ

THE EFFECTIVENESS OF MEASURES TO COMBAT TAX EVASION

Тищенко Д.Р., студент IV курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Дуравкін П.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри податкового права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У даній науковій статті досліджено актуальні проблеми ухилення від сплати податків в Україні та проаналізовано ефективність заходів, спрямованих на боротьбу з податковими порушеннями. Ухилення від оподаткування є серйозним викликом для економічної стабільності країни, що знижує надходження до державного бюджету, обмежує фінансування соціальних та інфраструктурних потреб, а також створює нерівні умови для платників податків.

В даній статті було розглянуто основні форми ухилення від сплати податків, зокрема приховування доходів, заниження податкової бази, використання підставних підприємств та незаконних схем мінімізації податків. Особливо в статті аналізується вплив тіньової економіки на розвиток податкових порушень та підкреслюється роль тіньового сектору, частка якого у 2024 році може сягати понад 30% ВВП країни. Додаткову увагу приділено чинному податковому та кримінальному законодавству України, зокрема Кримінальному кодексу України (ст. 212) та Податковому кодексу України, які передбачають адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення податкових обов'язків. Незважаючи на передбачені законом санкції, їх вплив на зниження рівня податкових правопорушень залишається обмеженим через недостатній контроль та неефективні механізми правозастосування.

У статті також розглянуто можливості застосування міжнародного досвіду для вдосконалення української податкової системи. Зокрема, описано успішні приклади Швейцарії, США, Великобританії, Німеччини та країн Скандинавії, де податкові органи впроваджують інноваційні технології для моніторингу податкових операцій, обов'язкову реєстрацію схем мінімізації податків, публічний доступ до податкових даних фізичних осіб, а також публічний контроль за доходами громадян. Особлива увага приділена практиці США, де використовуються математичні алгоритми для автоматизованого виявлення податкових порушень і застосовується принцип рівності та довічної відповідальності за податкові борги.

Сформульовано рекомендації для підвищення ефективності боротьби з ухиленням від сплати податків в Україні. Зокрема, запропоновано розширити функціональність електронних систем обліку та їх інтеграцію з державними реєстрами, запровадити обов'язкову реєстрацію складних податкових схем, підвищити податкову культуру через інформаційно-освітні програми, а також впровадити прозорі механізми оприлюднення податкової звітності підприємств. Реалізація запропонованих заходів, на думку автора, дозволить зменшити рівень ухилення від сплати податків, зміцнити державний бюджет і сприятиме економічній стабільності України.

Ключові слова: ухилення від сплати податків, податкова система України, тіньова економіка, податковий контроль, міжнародний досвід, економічна стабільність.

The article examines the pressing issue of tax evasion in Ukraine and analyzes the effectiveness of measures aimed at combating tax violations. Tax evasion poses a significant challenge to the country's economic stability, reducing state budget revenues, limiting funding for social and infrastructure needs, and creating unequal conditions for taxpayers.

The study reviews the primary forms of tax evasion, including income concealment, tax base understatement, the use of shell companies, and illegal tax minimization schemes. The impact of the shadow economy on the development of tax violations is analyzed, highlighting the influence of the informal sector, which, as of 2024, may comprise over 30% of the country's GDP. Particular attention is given to Ukraine's current tax and criminal legislation, notably Article 212 of the Criminal Code of Ukraine and the Tax Code of Ukraine, which establish administrative and criminal liability for tax violations. Despite legally prescribed sanctions, their impact on reducing tax violations remains limited due to insufficient enforcement and ineffective implementation mechanisms.

The article also explores the potential application of international experience to improve Ukraine's tax system. Successful examples from Switzerland, the USA, the UK, Germany, and Scandinavian countries are discussed, highlighting the use of innovative technologies for monitoring tax transactions, mandatory registration of tax minimization schemes, public access to individuals' tax data, and public oversight of citizens' incomes. Special emphasis is placed on U.S. practices, where mathematical algorithms are used for automated tax violation detection, and the principles of equality and lifelong liability for tax debts are applied.

Recommendations are proposed to enhance the effectiveness of combating tax evasion in Ukraine. These include expanding the functionality of electronic accounting systems and their integration with state registries, introducing mandatory registration of complex tax schemes, raising tax culture through informational and educational programs, and implementing transparent mechanisms for disclosing companies' tax reports. According to the author, implementing these measures could reduce the level of tax evasion, strengthen the state budget, and contribute to Ukraine's economic stability.

Key words: tax evasion, Ukraine's tax system, shadow economy, tax control, international experience, economic stability.

Постановка проблеми. Ухилення від сплати податків є серйозною проблемою, яка суттєво впливає на економічну стабільність будь-якої держави. Це явище зменшує надходження до державного бюджету, що послаблює здатність уряду фінансувати соціальні, інфраструктурні та оборонні потреби, що є вкрай актуальним в наш час. Додатково варто відзначити, що наявність значної кількості осіб, які ухиляються від виконання податкових обов'язків, створює нерівні умови для платників податків, адже добросовісні платники змушені нести більший податковий тягар.

Податкові надходження є основою для сталого розвитку держави, що робить боротьбу з ухиленням від податків одним із пріоритетів національної податкової політики, відтак, важливо розробляти та реалізовувати ефективні

заходи, спрямовані на зниження рівня ухилення від сплати податків, що є необхідною умовою забезпечення фінансової стійкості України та її економічної безпеки.

Ступінь наукового дослідження теми. До вітчизняних дослідників, які активно працювали чи/та працюють у цьому напрямі, належать Ю. Панура, Т. Корягіна, І. Андрющенко, С. Шаповал, А. Власов, О. Понамарчук, В. Князькова, А. Крисоватий, О. Акіньшина, Л. Трегьякова, А. Загородній, С. Мочерний. Зарубіжні вчені також зробили вагомий внесок у розуміння цієї проблематики, особливо у питаннях фіскальної політики та запобігання ухиленню від податків.

Результати дослідження. Ухилення від сплати податків є одним із основних викликів для податкової системи

України, адже воно суттєво впливає на економічну стабільність і розвиток держави. Це явище охоплює комплекс дій, спрямованих на скорочення податкових зобов'язань шляхом приховування доходів або зниження баз оподаткування. Незважаючи на те, що українське законодавство передбачає покарання за ухилення від оподаткування, проблема тіньової економіки залишається значною, що підриває бюджетні надходження та створює нерівні умови для платників податків [1, с. 14].

Кримінальний кодекс України [2] у статті 212 передбачає відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що охоплює накладення штрафу або позбавлення волі у випадках значного порушення податкових зобов'язань. Крім того, Податковий кодекс України (стаття 2755-VI) [3] та Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X, серед іншого, передбачають адміністративну відповідальність за неподання чи несвоєчасне подання платіжних доручень на перерахування належних до сплати податків.

Податковий контроль є одним із найбільш дієвих інструментів у боротьбі з ухиленням від оподаткування в Україні, але його ефективність стримується відсутністю повної автоматизації процесів і недостатньою координацією між податковими та правоохоронними органами. Частковий брак інтеграції даних призводить до того, що податкова служба не завжди має доступ до повної інформації про доходи громадян та підприємств, що ускладнює процес виявлення ухилень. Останніми роками в Україні поступово впроваджується електронний облік і використання електронних податкових декларацій, що дає можливість покращити податковий контроль, але темпи цих нововведень залишаються недостатніми для досягнення оптимальних результатів у 2024 році.

Слід зазначити, що одним із ключових факторів, які сприяють ухиленню від оподаткування, є високий рівень тіньової економіки, що, за даними досліджень, може перевищувати 30% ВВП країни. Це є серйозним викликом для податкової системи, оскільки значна частина доходів проходить повз державну казну. Відповідно до даних Державної податкової служби України, у 2023 році загальний обсяг втраг державного бюджету від податкових правопорушень становив близько 204 мільярдів гривень. Це свідчить про масштабність проблеми, що потребує невідкладного вирішення для забезпечення економічної стабільності країни.

Україна також стикається з проблемою податкових пільг, які, незважаючи на свій потенціал стимулювання економіки, можуть сприяти ухиленню від податків. Податкові пільги інколи використовуються для зловживань і уникнення податків з боку певних підприємств, що вимагає посилення прозорості й контролю за їх наданням [4]. Це допоможе зменшити корупційні ризики та сприятиме чесній конкуренції на ринку, що є особливо важливим в умовах економічної кризи, яку Україна переживає у 2024 році.

Щоб знизити рівень ухилення від сплати податків в Україні, необхідні комплексні заходи, які поєднують законодавчі, адміністративні та інституційні ініціативи. Одним із ключових напрямків є вдосконалення податкового законодавства з метою мінімізації правових «лазівок», які використовуються для ухилення. Останніми роками в Україні впроваджено низку змін, спрямованих на забезпечення прозорості бізнес-процесів і зменшення можливостей для приховування доходів. Так, Закон України № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період воєнного стану» регулює діяльність економічних суб'єктів у складних умовах та передбачає певні спрощення для підприємств, але водночас підсилює контроль у деяких сферах діяльності, що зменшує можливості для зловживань.

На додаток, податкові органи активно впроваджують електронні сервіси для моніторингу й контролю податкових декларацій, а також для автоматизації звітності. Це забезпечує ефективне та своєчасне виявлення порушень і скорочує можливості для зловживань. Система електронного обліку дозволяє миттєво відстежувати дані про доходи та витрати суб'єктів господарювання, що підвищує ефективність податкового контролю. Проте, станом на 2023 рік, система електронного декларування ще потребує вдосконалення і більш повної інтеграції з іншими державними реєстрами, що дозволило б оперативніше ідентифікувати потенційні податкові злочини [5].

Важливою складовою в боротьбі з ухиленням від податків є підвищення рівня податкової культури серед громадян і підприємців. Низький рівень податкової свідомості часто є причиною ухилення від сплати податків, що, у свою чергу, обумовлює низький рівень довіри до державних органів. Одним із можливих рішень є інформування населення про важливість сплати податків та наслідки їх несплати через освітні програми, тренінги та семінари. У західних країнах, наприклад у Великобританії, елементи податкової освіти введено навіть у шкільну програму, що сприяє формуванню податкової відповідальності з раннього віку.

Україна могла б взяти приклад з інших країн, зокрема Німеччини, де діє спеціалізована податкова поліція «Штойфа», яка має право на проведення обшуків, вилучення документів та затримання осіб, підозрюваних в ухиленні від податків. Німецька практика також включає впровадження бальної системи оцінки якості роботи податкових інспекторів, що мотивує інспекторів до більш ретельної перевірки податкової звітності. Такий підхід, якщо був би адаптований в Україні, сприяв би підвищенню ефективності роботи податкових органів та зменшенню випадків ухилення від податків [6].

Ще одним прикладом є США, де Управління внутрішніх доходів (IRS) застосовує спеціалізовані математичні алгоритми для аналізу податкових декларацій та виявлення потенційних порушень. У разі підозри на недекларування доходів або заниження податкової бази IRS має право заморожувати рахунки порушників, а також конфіскувати їх майно для покриття податкових боргів. Це є дієвим інструментом, який забезпечує високий рівень податкової дисципліни. Крім того, в США немає терміну давності щодо податкових боргів, що дозволяє IRS контролювати дотримання податкових зобов'язань навіть за умов давніх порушень. Подібний підхід міг би бути адаптований і в Україні, адже це забезпечить довгострокову дисципліну у сплаті податків та ефективний контроль за ухиленням.

Слід також зазначити позитивний вплив практики публікації інформації про доходи й податкові зобов'язання фізичних осіб, що запроваджена у Фінляндії, Швеції та Норвегії. Ця практика забезпечує прозорість суспільства і збільшує довіру громадян до податкової системи. Наприклад, у Литві податкові дані фізичних осіб публікуються в засобах масової інформації, що дозволяє громадянам контролювати рівень доходів один одного та вчасно повідомляти про потенційні порушення податкових зобов'язань. Для України такий підхід міг би сприяти зростанню податкової свідомості, водночас знижуючи рівень ухилення від сплати податків.

Таким чином, досвід іноземних держав вказує на те, що для зниження рівня ухилення від сплати податків важливими є не лише ефективні адміністративні та кримінальні санкції, але й інноваційні технологічні рішення, підвищення прозорості та створення умов для податкової дисципліни. Для України запровадження таких заходів могло б стати наступним кроком на шляху до підвищення ефективності податкової системи, посилення боротьби з ухиленням від сплати податків і забезпечення стабільності державного бюджету.

Ефективна податкова політика в умовах сучасного світу базується не тільки на жорстких санкціях, але й на створенні умов для добровільного виконання податкових зобов'язань. Це включає введення податкових стимулів, прозорих механізмів надання пільг, а також можливостей для контролю й відповідальності платників податків. Як показує міжнародний досвід, країни з низьким рівнем ухилення від сплати податків, як-от Швейцарія, Австрія та Люксембург, мають ефективно розроблену систему фіскального регулювання, що сприяє прозорості й передбачуваності податкової політики. Так, у Швейцарії податкове навантаження є одним із найнижчих у Європі, що знижує стимул до ухилення від оподаткування та сприяє зменшенню тіньової економіки, яка у 2015 році не перевищувала 6,5% ВВП країни.

Інституційний підхід, який активно використовують зарубіжні держави, передбачає також значну участь громадянського суспільства у контролі за дотриманням податкових зобов'язань. Наприклад, у Великобританії введена система обов'язкової реєстрації та звітності схем, які можуть мати ознаки податкових ухилень. Розробники й користувачі податкових схем зобов'язані подавати детальну інформацію про кожну із них до податкових органів, де їм надається унікальний порядковий номер. Це дозволяє британським податковим службам завчасно отримувати інформацію про потенційні податкові порушення та приймати необхідні заходи для їх запобігання. Крім того, публікація інформації про податкові декларації приватних осіб, що практикується в країнах Скандинавії, сприяє більшій прозорості й зміцнює суспільну довіру до державної податкової системи.

Податкова культура та добровільне виконання податкових зобов'язань відіграють особливу роль у побудові успішної податкової системи. У багатьох країнах Західної Європи та Північної Америки громадяни добре усвідомлюють свою податкову відповідальність перед державою, що є результатом комплексного підходу до формування податкової культури на всіх рівнях. Наприклад, у США застосовується принцип рівності, за яким податкові зобов'язання та відповідальність не залежать від статусу або рівня доходів платника. Податкові органи у США також можуть залучати приватні компанії до збору податкових платежів, що підвищує рівень професіоналізму та швидкість реагування. Принцип рівності є ефективним інструментом підтримки податкової культури, що в Україні могло б стати прикладом для адаптації на державному рівні [7, с. 20–21].

Україна має значний потенціал для впровадження подібних заходів. Наприклад, запровадження обов'язкової реєстрації податкових схем могло б зменшити рівень ухилення від оподаткування, надаючи державним органам контроль над складними податковими операціями. Публікація загальних податкових звітів та декларацій підприємств могла б підвищити рівень довіри до податкової системи, забезпечивши прозорість та залучення громадян до контролю за виконанням податкових зобов'язань. Це особливо актуально в умовах, коли Україна прагне інтеграції до Європейського Союзу, що потребує адаптації до міжнародних стандартів у сфері податкової політики та прозорості.

Варто також зазначити, що у багатьох країнах існує система податкових стимулів, яка заохочує платників податків до виконання своїх зобов'язань. Зокрема, у США застосовуються податкові кредити для підприємств, які здійснюють інвестиції в науково-дослідні розробки або

створюють робочі місця у малозабезпечених регіонах. Для України це може стати ефективним кроком для зменшення рівня ухилення від оподаткування та одночасно підтримки економічного зростання в стратегічно важливих секторах.

Проведення реформ у податковій системі України, що враховують успішні приклади зарубіжних країн, є важливим етапом на шляху до забезпечення економічної стабільності та соціального благополуччя. Податкові реформи мають охоплювати не лише посилення контролю за сплатою податків і штрафами за порушення, але й комплексний підхід до створення умов, що стимулюють добровільне виконання податкових зобов'язань. Інвестиції у вдосконалення інституційних і технологічних можливостей податкових органів, підвищення рівня інтеграції електронних систем обліку та співпраця з міжнародними організаціями можуть зробити значний внесок у боротьбу з ухиленням від сплати податків в Україні.

Висновки та пропозиції. Таким чином, ухилення від сплати податків є значним викликом для економічної стабільності України, що вимагає комплексного підходу, який поєднує адміністративні, законодавчі та соціальні заходи. В умовах високого рівня тіньової економіки та недостатнього контролю за податковими зобов'язаннями, Україна потребує вдосконалення податкової політики й практик, спрямованих на зменшення ухилення від оподаткування.

Перш за все, необхідно розширити функціональні можливості електронних податкових систем і посилити їхню інтеграцію з іншими державними реєстрами, що дозволить оперативніше відстежувати фінансові операції, скорочуючи можливості для ухилення від оподаткування. Інвестиції у цифровізацію дозвольте підвищити ефективність податкового контролю і зменшити рівень тіньової економіки.

По-друге, варто адаптувати найкращі зарубіжні практики, як-от обов'язкову реєстрацію складних податкових схем, що може забезпечити попереджувальний контроль над податковими зловживаннями. Запровадження податкових стимулів для підприємств, які інвестують у розвиток, також може знизити рівень ухилення та одночасно сприяти економічному зростанню. Такий підхід дозволить стимулювати бізнес до добросовісного виконання податкових зобов'язань і сприяти економічному розвитку.

Не менш важливим є підвищення податкової культури населення шляхом проведення інформаційно-освітніх програм, що сприятиме формуванню податкової відповідальності. Освітні заходи для молоді, а також тренінги та роз'яснювальні кампанії для підприємців сприятимуть кращому розумінню значення податків та підвищать рівень добровільного виконання податкових зобов'язань.

Запровадження практик громадського контролю, таких як публікація податкової інформації підприємств, може підвищити рівень прозорості та довіри громадян до податкової системи. Це особливо актуально в умовах інтеграції України до європейського співтовариства, де прозорість податкових зобов'язань є стандартом. У результаті реалізації запропонованих заходів дозволить не тільки знизити рівень ухилення від оподаткування, але й сприятиме економічному розвитку, підвищенню соціальної відповідальності платників податків та зміцненню державного бюджету. Використання міжнародного досвіду та адаптація найкращих практик до українських реалій є важливим кроком на шляху до створення ефективної податкової системи та забезпечення фінансової стабільності України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Панура Ю. В. Теорія фіскального регулювання економіки: навчально-методичний комплекс. Ірпінь, 2011. С. 63.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page7>.
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/>.
4. Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments. 2015. URL: <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2015/ShadEcEurope31.pdf>.

5. Корягіна Т. В. Проблема ухилення від податків та наслідки цього явища для бюджету України. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/1/148.pdf>.
6. Андрющенко І. Є., Шаповал С. С. Податковий контроль в системі протидії ухиленню від оподаткування. Ефективна економіка. 2017. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5691>.
7. Князькова В. Фіскальна ефективність податкового контролю та напрями його покращення. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2014. № 3 (74). С. 116–123.